

DEJINY ŽILINY V DOBE ROZKLADU FEUDALIZMU

DR. ARNOŠT ŽABKAY

V uhorských dejinách raného stredoveku stretajú sa tri letopočty, aby dokazovali späťosť hospodársko-sociálnych udalostí s tým, čo sa označovalo ako medzníky v dejinách. Sú to roky 1514—1526—1529 a tak ako idú po sebe, vidno aj ich príčinnú súvislosť.

Podľa vzoru západných krajín, ktorých privilegované triedy bohatli zo zámorských obchodov a výbojov, i uhorskí feudáli začiatkom novoveku majú zvýšené potreby. Ich úhradu však musia vytiečiť iba z výrobných sôl, ktorými disponujú. Vracajú sa k sebestačnosti svojich veľkostatkov a zvyšujú vykorisťovateľský tlak na sedliakov. Sedliaci pre zhoršenie svojho sociálneho postavenia utekajú z pôdy a mnohí vstupujú do križiackeho vojska, organizovaného Jurajom Dóžom. Prevaha nespokojných sedliakov v tejto armáde vyvoláva vzburu, ktorá sa rozlieva v povstanie proti šľachte. Práve rok 1514 je rokom krutého potlačenia tohto povstania, ktorého následky vtišli sociálnemu vývoju Uhorska charakter na celé tri storočia. Feudáli využili porážku povstania na upevnenie svojej moci, zmenili sedliaka v poddaného a pre vlastné zásluhy na zachovanie spoločenského poriadku strhli na seba prevažnú časť štátnej moci. Feudálnym rozkladom zachvátená krajina, ktorú mali uhájiť proti Turkom žoldnierske vojská, nestačila sa ubrániť. Kráľovské vojská boli porazené r. 1526 pri Moháči a Turci mohli nerušene obsadzovať Dolnú zem, až r. 1529 okupovali Budín. Turkami nezabratá časť Uhorska, obmedzená v prevažnej miere na územie Slovenska, stáva sa útočištom utečencov pred Turkami, najmä z privilegovaných tried. Len na Slovensku a Zakarpatskej Ukrajine žilo 53% privilegovaného obyvateľstva Uhorska, hoci toto územie tvorilo iba jeho pätnu. Rozmnoženie feudálov na Slovensku vyvoláva delenie pozemkových celkov na menšie a stupňuje vykorisťovanie. V dobe, keď do spoločenských pomerov v západnej Európe prenikajú podnikateľské prvky a vlna kapitalistické hospodárske nazeranie za podpory ústrednej štátnej moci, v Uhorsku sa moci zmocňuje šľachta a zastavuje prirodzený hospodársky vývoj na dlhý čas.

Začiatkom 16. storočia Žilina dovršuje svoje hospodárske a právne postavenie. Ludovít II. potvrdzuje jej privilégiá obsiahlymi listinami r. 1520 a opäťovne rozširuje práva mesta r. 1523 o oslobodenie od mýta a cla, ba zmierňuje i poplatkové povinnosti väčšine mešťanov, keď Žilina z veľkej časti vyhorela. Súčasne povolil Žiline používať i zelený pečatný vosk, čo

vo vtedajšej právnej sfére bolo významným opatrením. Príčiny tohto blahosklonného počinania panovníka treba hľadať v tom, že upevňuje právne postavenie Žiliny ako jediného opevneného slobodného mesta v severozápadnom pohraničí kráľovstva, kde celú oblasť ovládli feudálni oligarchovia. Listinné pamiatky mesta zo 16. storočia potvrdzujú, aké ľažké pomery boli v tomto kraji. Žilina sa obracia stále o pomoc k panovníkovi pre útoky zo strany feudálov a žiada potvrdzovať svoje prívilegiá, protestuje proti zásahom raz oligarchov, inokedy samého panovníka a pokúša sa všemožne uhájiť svoje práva.

Po Moháči a panovníkovej smrti prepuká boj o trón medzi Ferdinandom Habsburským, kandidátom magnátov, a Jánom Zápoľským, ktorého zvolila nižšia šľachta. Za bojov medzi oboma pretendentami o trón Turci nerušene postupujú do krajiny a prenikli až hlboko do slovenského územia. Hoci k Žiline sa nájazdové celky nedostali, predsa kraj ohrozili tým, že dosiahli Váh cez Turiec a z juhu sa objavili severne od Trenčína. Niet na to priamych dokladov, avšak možno predpokladať, že menšie, zrejme jazdecké oddiely prebili sa až k Žiline. Pre toto tvrdenie svedčí názov honu Turky vo Višňovom pri Žiline, kde sa pred niekoľkými rokmi našla turecká strieborná nádoba (uložená dnes v žilinskom Krajskom múzeu). I povest o 300 Turkoch pobitych a pochovaných v Tepličke pri Žiline zdá sa dôkazom tohto tvrdenia.

Hoci Žilina vyznávala farby Zápoľského — a preto ju i obsadil veliteľ Ferdinandových vojsk Katzianer —, Zápoľský ju v peňažnej núdzi, opierajúc sa o kráľovské právo, dáva r. 1526 do zálohy Burianovi Svetlovskému za 13 000 zlatých. Pre Zápoľského podniká výboje medzi inými český zeman Kostka, odchovanec husitskej vojenskej tradície, ktorý si v ovláanej oblasti počína svojvoľne. Roku 1528 obsadil Žilinu a držal ju ako poddanské mesto. Keď r. 1532 moravská šľachta napadla Kostku z popudu kráľa Ferdinanda, došlo k bojom, v ktorých Kostkovi neprialo šťastie a bol donútený na mierovom rokování v Tešíne vzdať sa svojich dŕžav, najmä hradov, a mal si ponechať len Žilinu a hrady Strečno a Oravu. Oslabený Kostka nedával už ani Zápoľskému dosť záruk, preto kráľ Ján Zápoľský potvrdzuje Žiline všetky prívilegiá a prikazuje Kostkovi nepožadovať od Žilinčanov mýto. Po tejto neprijemnej skúsenosti s jedným z kráľovských kapitánov dostáva sa Žilina r. 1540 do nevitaného styku s Podmanickým, ktorý Žilinu vypálil bez ohľadu na jej politickú príslušnosť. Pre pomery v Uhorsku je táto udalosť natoľko príznačnou, že stalo sa tak dva roky po dohode Ferdinanda so Zápoľským. Keď si Ferdinand upevnil svoje kráľovské postavenie, chcel si zaistiť i kráľovskú moc, ktorú nemal. Pohotovo nadvázuje styky s opevnenou Žilinou, a keď nemôže nič iné podniknúť, vyslovuje sústrasť s pohromou mesta.

V tomto období postavenie mesta sa stáva neistým a v ňom stráca mesto i svoju slobodu. V okolí mesta je celý rad feudálnych pevností ovládaných nespútanými mužmi, proti ktorým kráľovská autorita bez vojenskej moci nič neznamená. Ferdinand nemal iné východisko, ako kúpiť si

mocnejších z týchto oligarchov, lebo vojensky na nich nestačil. Žilina sa práve stáva cenou, za ktorú Ferdinand pacifikuje horné Považie. Z rokovania, ktoré sa viedli medzi kráľom a Podmanickovcami, je zachovaná písmenná ponuka, ktorou Podmanickovci žiadajú za služby kráľovi Žilinu s príahlými škultéciami Závodím a Krásnom. Ferdinand neváha a 24. decembra 1544, iba štyri roky po sústrastnej listine, ktorú bol po vypálení mesta Podmanickovcami napísal Žiline, dáva im toto mesto do léna. Príležitosť na to poskytuje inzultovanie kráľovského vyslanca Kostkom, keď homo regius mal podľa kráľovskej donácie odňať Kostkovi Rajec. Žilina sa týmto panovníkovým opatrením stáva poddanským mestom, a aj keď hospodársky význam tohto zásahu bol neskôr privilégiami zotretý, jednako sa Žilina nezbavila úplne závislosti od feudálnej vrchnosti. Mesto proti lénu protestuje r. 1546, ale Podmanický na protest nedbal, a keď sa Žilina nechcela podvolať, obľahol ju a dobyl. Po obsadení opevnil kostol, čoho stopy sa zachovali podnes.

Avšak právo na mesto uplatňoval nadalej i lietavský Kostka, a keďže oligarchovia ústrednú rozhodcovskú autoritu nepotrebovali, spor si Kostka s Podmanickovcami rozhadol rozriešiť so zbraňou, a to i na pôde mesta, kde boli i mešťania rozdelení na dva tábory. Napokon spor riešila dohoda z r. 1548. Nie však nadľho, lebo o niekoľko mesiacov kráľ Ferdinand potvrdzuje naraz všetky slobody mesta, a je zaujímavé, že reštítúciu privilégií Žiliny kráľ posielala jednotlivým šľachticom, medzi inými Podmanickovcom, ktorí len pred časom dostali od neho mesto. Súčasne sa panovník vyslovil, že Podmanickovci nezískali mesto zákonným spôsobom, odňal im ho a pri zachovaní práv mesta vrátil ho Kostkovi. Podmanickovcov odškodnil darovaním Hričova a Bytče. Ti však veľmi nerešpektovali kráľov príkaz a Žilina si preto vyžiadala r. 1561 nové potvrdenie slobôd kráľom. Roku 1567, po opäťovnom porušovaní práv mesta okolnými oligarchami, vystupuje ostrihomský arcibiskup ako kráľovský miestodržiteľ na ochranu mesta a vydáva zvláštny dokument proti Thurzovi. Ten v snahe hospodársky upevniť nedávno získanú Bytču zakázal svojim poddaným dovážať do Žiliny potraviny a suroviny, aby ohrozil obchod a remeslo mesta. Stály boj mesta s okolnými feudálmi pokračuje i za vlády Maximiliána II., ktorý hned po zvolení r. 1568 vyníma Žilinu z jurisdikcie cudzích súdov a potvrdzuje všetky privilégiá mesta. O význame mesta v politickom živote tých čias svedčí, že len za vlády Maximiliána II. dostala Žilina 13 veľkých privilégií, v ktorých panovník potvrdil, rozšíril a vysvetlil výsady mesta a ujal sa ho proti Podmanickovcom, Pongrácovcom, Moyšovcom, Thurzovcom, Szunyoghovecom, Révayovcom a pod. Tito všetci prepadali mesto, chytali a ozbiajvali jeho povezy, vyberali od obchodníkov mesta mýta, ba Révay roky žalároval sedemnásť žilinských občanov a až na zákrok kráľa ich r. 1573 prepustil. Tento proces potvrdzovania práv mesta prebiehal i za vlády cisárov Rudolfa II., Ferdinanda II. a Leopolda I., od ktorých má mesto výsadné listiny zo 17. storočia. Žilinu okrem útokov susedných magnátov postihol v tom čase i nájazd z Poľska vedený Komorovským.

Proti nemu mesto postavilo vlastné vojenské sily, ktorým sa podarilo útočníkov zahnať a zajať samého Komorovského.

Akékol'vek neisté bolo postavenie mesta, o jeho prestíži najmä v oblasti práva svedčí to, že okolné vrchnosti zvú žilinský magistrát ako znalý práva na výkon súdnictva v hrdelných veciach.

Možno súdiť, že veľké množstvo korešpondencie právnej povahy a rad zistených intervencii u vplyvných šľachticov a na dvore smeruje k tomu, aby sa mesto zbavilo poddanskej závislosti po Ferdinandovom opatrení. Mesto nešetrí darmi na intervencie. Zakaždým, keď mestom prechádzajú župani, palatíni a dvorania, dostávajú rôzne jarmočné, súkno, mydlo, ryby, plátno a iné dary, pričom sa všetko starostlivo zaúčtováva na ťarchu mesta. I keď sa podarilo aspoň formálne dosiahnuť reštitúciu práv, Žilina zostáva v poddanskej závislosti od čias zastavenia kráľom Jánom a prechádza z rúk do rúk. Po Podmanickovcoch a Kostkoviccoch prechodí do držby Derssfyovcov ako veno Anny Kostkovej. Ti mesto prenajímajú Révayovcom, potom ho držia Eszterházyovci, Wesselényiovi a Erdődyovci. I keď na základe Žigmundovho privilégia z r. 1405 má sice vonkajšie znaky slobodného kráľovského mesta, lebo je opevnené, jeho občania sú vyňati z pôsobnosti vrchnostenských súdov, má vlastné právo meča (zistené prípady jeho použitia r. 1568 a 1610, keď lámali v kolese povestného zbojníka Ivana, 1629, 1710, 1712, 1730), spravuje ho volená rada, vlastní regálne práva, práva trhové, míľové a je oslobodené od mýt, nie je v zozname 17 uhorských slobodných kráľovských miest, ktoré si vybojovali i účasť na sneme lebo je doložená jeho závislosť od zemepána. Tá sa však neprejavovala ani hospodársky ani poplatkovo, takže mesto si zachováva povahu kráľovského výsadného mesta. I po vytvorení feudálnej závislosti volená rada zastupuje mesto i navonok voči stoličným orgánom, kráľovským orgánom a iným mestám. Nie je zistený prípad, že by za mesto bol konal zemepán. Mesto viedie rokovania a procesy i proti svojmu pánovi a uzaviera s ním majetkovoprávne dohody. Rovnako nie je zistený prípad výkonu vrchnostenskej moci zemepána voči mešťanom. Až v čase protireformačných zásahov — spočiatku ojedinele, v 18. storočí však sústavne — zasahuje zemepán do správy mesta a vnucuje obyvateľstvu nielen duchovných, ale prikazuje zmeniť náboženskú príslušnosť a zakazuje i návštevu bohoslužieb v susednej obci.

V 16. storočí bol skončený i proces poslovenčenia mesta. Slováci, ktorí viedli v Žiline od konca 14. storočia boj na dvoch frontoch — svoj triedny boj proti feudálom za slobody mesta a svoj národnostný boj proti cudzej, hospodársky silnejšej vrstve patricijov za používanie rodnej reči a účasti v správe mesta —, majú už plné práva na žilinskej radnici. Nemecký patriciát sa zrejme musel vysťahovať z mesta, lebo inak si nemožno vysvetliť fakt, že sa už nevyskytovali nemecké mená v správe mesta a v kontraktných listinách. Česká úradná reč v správe mesta sa výlučne používa už od r. 1451, a hoci sa zápisu v žilinskej právnej knihe končia rokom 1561,

archívny materiál potvrdzuje úplné upevnenie národného jazyka. Takto slovenský živel v Žiline svojou výbojnosťou predbehol o viac ako dve storočia národnostný vývoj v iných mestách na Slovensku, lebo rovnoprávnosť Slovákov s Nemcami, ktorú potvrdili uhorské zákony z r. 1608 a 1609, v Žiline panovník dekretoval *Privilegiom pro Slavis* z r. 1381.

Popri protifeudálnom triednom boji vznikajú však zárodky triednych rozporov, tentoraz národnostne nediferencovaných, medzi vlastníkmi výrobných prostriedkov a námezdňimi silami. Slovensí patricijovia, ktorí nahradili nemeckých, používajú tie isté vykorisťovateľské metódy proti tovarišom. Tento rastúci rozpor sa vystriľ až v štrajk v najsilnejšom remeselníckom odvetví mesta — v súkennictve.

Ako v iných mestách tejto doby, aj tu cechy vtláčajú nadľho svoj ráz hospodárskemu životu. V Žiline sa organizujú cechy preberaním cechových pravidiel z iných miest, i vytváraním vlastných cechových artikulov. Žilinskí gombičkári preberajú v 16. stor. artikuly z Trenčína a žilinski mäsiari v tom istom čase recipujú pravidlá od dolnouhorských miest. Žilinskí hrnčiari prenechávajú svoje pravidlá Hlohovcu, mäsiari Varínu, súkenníci púchovskému cechu a pod. Reč týchto artikulov bola pôvodne nemecká, od r. 1569 používajú však žilinskí koželužníci, hrnčiari a tovariši súkennického cechu artikuly v reči českej.

Hospodársky život v Žiline v 16. storočí vykazuje 16 organizovaných cechov. Sú to cechy kováčov, garbiarov, ševcov, súkenníkov, kožušníkov, krajčírov, hrnčiarov, zámočníkov, stolárov, súdkárov, čižmárov, tkáčov, gombičkárov, mäsiarov, murárov a krajčírov s kožušníkmi, združené do spoločného cechu. Okrem toho je zistený tovarišský cech súkennicky. Tento stav cechov nie je sice vysoký, ak ho porovnáme s 93 cechmi v Bratislave, 44 cechmi v Banskej Bystrici, 34 cechmi v Trnave a 46 cechmi v Levoči, predsa však potvrdzuje čulú a rôznorodú špecializovanú výrobu. Zo žilinských výrobkov celokrajinský význam dosiahlo červené a čierne súkno, plátno, mydlo, kožušiny, farbiarske výrobky a pivo. O kvalite súkennických výrobkov svedčí i dodávka žilinského cechu palatínovi Fr. Wesselényimu z r. 1656 za 4400 zlatých. Súkno bolo vobec najvýznamnejším žilinským výrobkom a neskôr i obchodným tovarom. Predávalo sa všeobecne v kusoch plombovaných cechom. Žilinskí súkenníci získali príľiom z r. 1569 právo predávať súkno i na lakte. Žilina sa stala strediskom obchodu so súknom po vydaní kráľovského privilégia obchodovať i s cudzími výrobkami, čo inak bolo výnimkou, pretože z cehovej sústavy vyplývalo, že výrobca predával priamo spotrebiteľovi. Tento obchod narážal však na prekážky vo výsadách miest, ktoré zakazovali obchodovať s cudzími výrobkami, preto palatin Thurzo r. 1611 musel výdať listinu na ochranu žilinského obchodného privilégia. Súkennicky obchod v Žiline sa rozrástol do medzinárodných rozmerov a na žilinské trhy vnikali i výrobcovia súkna z Moravy, Sliezska a Poľska. Aby Žilina vylúčila túto zahraničnú súfaž, požiadala o palatínsky zákaz dovozu súkna spoza hraníc,

ktorý bol r. 1658 vydaný proti dovozu z Poľska, Sliezska a Moravy. Ako posledný pamätník súkenníckeho významu mesta zachovala sa do konca 19. stor. valcha súkna na rieke Rajčianke.

Výroba súkna vo veľkom rozsahu si vyžadovala zvýšenie stavu námezdňých tovarišských síl a tie museli vyvolať prejav triednych protikladov. Nedávno znova objavené artikuly tovarišského cechu súkenníckeho z transkripcie z r. 1594 potvrdzujú, že koncom 16. storočia došlo v Žiline k štrajku súkenníckych tovarišov, ktorý bol však potlačený; po ňom boli pracovné a mzdové pomery upravené artikulami spomenutého cechu (nachodia sa v Krajskom múzeu v Žiline). Artikuly uvádzajú, že „... pro časté rozpory, které se stávali mezi saukeníky a knapy o jejich uspokojení...“, boli vydané artikuly, „... poněvadž někdy staly se byly nějaké různice mezi saukeníky a knapy stran vyvstání, na čemž nemalú škodu tovariši podstaupili a právo prohráli“. Preto sa vandrovní i obecní tovariši zaviazali, že „... toho nechcú v ničem více ciniti ...“ a ako predpis sa ustanovilo, že „... pakli by se který tovariš na to ukvapil a spomenul by vyvstání, bez vší milosti takový tovariš města aby prázden byl“. Pravda pre uspokojenie nárokov námezdňých síl tovarišské artikuly upravujú i výšku miezd určovaných úkolove. Ich prekročenie si majstri navzájom zakazujú s trustovou solidaritou a pokutujú. Okrem toho mrvne od-sudzujú tovariša, ktorý by sa domáhal vyššej mzdy. Artikuly uvádzajú, že „... jestli by který tovariš, u mistra dělajíc, chtel sobě ... nad toto zřízeni lónu povyšovat neb popravovat, ten a takový má býti počten ... za zjedného zloděje ...“

Rovnako významným a známym výrobkom bolo pivo, ktorého palatín r. 1658 objednal bez ohľadu na dopravné ľažkosti 300 vedier do Bratislavu. Právo variť pivo sa viazalo na určité patricijské domy a zachovalo sa do 19. storočia. Pivovar bol pod mestskými hradbami, tam, kde je dnes Leninov park, a ako spomienka naň zostal názov Pivovarská ulica.

Okrem spomenutých výrobkov, vyvážaných do celého Uhorska, hlavným odberateľom remeselnej výroby bolo poľnohospodárske okolie žilinskej oblasti, ktoré na žilinských jarmokoch predávalo svoje produkty a nakupovalo remeselné výrobky. V pomoháčskom období sa zhoršuje postavenie sedliaka, ktorého kúpna schopnosť klesá. Pre sebestačnosť veľkostatkov s vlastnou remeselnou výrobou v niektorých remeselných centrach znížil sa odbyt výsledkov práce remeselníkov v Žiline. V poddanských mestiečkách na okolí Žiliny, v Rajci, remeselnom stredisku lietavskej latifundie, vo Varíne, centre starhradského veľkostatku, v Tepličke, patriacej k strečnianskemu majetku, a v Pov. Bystrici, centre hospodárskeho života držiteľov Považského hradu Podmanických, vznikajú remeselné cechy už od 15. storočia a stále rozpory Žiliny s majiteľmi feudálnych veľkostatkov možno vidieť práve v súťaži.

Turecké vojny a pustošenie oligarchov vyčudnili oblasť severného Považia. Na lietavskej latifundii na 25 osád zostało iba 50 sedliackých usadlostí, ako to vidno zo žiadosti F. Thurzu k cisárovi z r. 1558, hoci v 15.

storočí je zistené, že toto panstvo v tom istom rozsahu malo 5042 duší. V dôsledku týchto okolností remeselná výroba upadá a remeselníci Žiliny sa zaobrajú i poľnohospodárstvom. Mesto zakladalo na okolí kolonizačné strediská vo svojom chotári, ba škultéciu s dedičným nájomom založili až v Krásne n. Kysucou. Do poľnohospodárskej výroby Žiliny zasiahol pre dnešné časy neznámy rušiteľ, keď r. 1693 zosadli na žilinské polia mraky kobytieiek, ktoré obyvatelia mesta zaháňali v sprievodoch vyvolávajúcich všemožný hrmot.

Mesto v 16. storočí stále zaberá pomerne nepatrnu plochu, a keďže jeho hospodársky význam nevzrástol, nebolo podmienok pre rozšírenie. Zvierajú ho hradby, ktoré pustnú, a obyvateľstvo žije na rozľahlom námestí a v niekoľkých príahlých uličkách. Z daňových záznamov vyplýva, že koncom 16. storočia je v Žiline 255 domov.

Veľký požiar, ktorý zničil prevažnú časť mesta r. 1521, vynútil si rozsiahle stavebné práce. Z tých čias sa, pravda, po mnohých porušeniacach, zachoval doteraz renesančný charakter námestia s podsieňami, ktorý bol v pôvodnej forme udržiavaný až do veľkého požiaru r. 1884. Je zachovaný presný náčrtok stavieb námestia zo zač. 19. storočia, na ktorom sú zazychytené štítové renesančné domy patricijov s arkádami.

Roku 1540 vedľa farského kostola začal stavať pevnostnú vežu Burian Svetlovský, ktorý držal mesto ako zálohu. Hoci stavbu dokončil Podmanický po obsadení mesta, meno Burianova jej zostalo. Keď sa Žilina dostala do držby Derssfyho, ten dal r. 1583 prestavať farský kostol, ktorý bol pôvodne románsky. Pri reštaurácii kostola r. 1869 sa našli stopy románskej apsidy, ktorá Derssfymu nevyhovovala. Derssfy dal strhnúť ozdobný drevený strop a zamurovať pôvodné kruhové vrchné okná, kostol opatril klenbami a svätyňu oddelil od strednej lode oblúkom, na ktorý dal zhotoviť svoj znak. Ako Burianova veža, ktorá bola už pôvodne opatrená ochodzou s oblúkmi, obnovenými po poslednom požiare až r. 1941, tak i kostol prestaraný Derssfym boli renesančné a tvorili čistý štýlový renesančný celok s arkádovým námestím. Derssfy súčasne staval svoj renesančný kaštieľ v Tepličke. Možno preto predpokladať, že na štýlovosti spomenutých stavieb v Žiline mal zásluhu taliansky staviteľ teplického kaštela.

Žilinské historické udalosti a pamiatky svojim významom presahujú lokálny charakter. Platí to však nielen o primáte Žiliny v národnostných bojoch, o zachovaných listinách, o hospodárskych a sociálnych dejoch, ale celonárodný význam dejinných skutočností zo Žiliny spočíva najmä v náboženských dejinách mesta.

V ranom novoveku so zdokonalenosou komunikačnou sieťou za priaznívých sociálnych podmienok sa rýchle šíri náboženské obrodné hnutie začaté Lutherom r. 1517. Rozklad ústrednej kráľovskej moci v Uhorsku, vzťah nemeckých miest na Slovensku k pôvodnej materskej krajine, spoľočné hranice a čulý styk Slovákov s Čechmi veľmi urýchli prenikanie reformácie na Slovensko. Už v rokoch 1522—1564 bolo vo Wittenbergu ordinovaných 250 uhorských bohoslovecov pochodiacich prevažne zo Slo-

venska. Popri týchto podmienkach sú rozhodujúce i nové metódy rozširovania hnutia, kult kazateľov ako propagátorov myšlienky, dobré školstvo ako výchovný prostriedok, tlač ako nová zbraň a používanie národného jazyka. Politickým základom počiatkov prenikania reformácie v Žiline je okolnosť, že mesto sa dostáva do moci Kostkovcov, zemanov českého pôvodu, vychovaných v husitskej tradícii. Z nich Mikuláš Kostka, pán Lietavy a Žiliny, dal už r. 1530 vtesať do brány Lietavského hradu slová: „Slovo Hospodinovo zůstává na věky“, a od tohto roku na Lietave kážu reformační kazatelia. Preto nie je divné, že reformácia v Žiline rýchle zakotvila a okolo roku 1540 bola dokončená. V tom roku posielajú žilinskí veriaci dvoch kňazov, Jána Fábryho a Blažeja Bothusa, na ordinovanie do Wittenbergu, z čoho sa dá súdiť, že Žilinčanom išlo o kňazov overených vo viere. Roku 1542 má Žilina školu vyššieho typu — akadémiu — výslovne reformačného charakteru, ktorej rektor Ján Bánovský sa zapísal do dejín náboženskej literatúry ako skladateľ náboženských piesní. Tu už reformáciu reprezentuje starousadlík, lebo Bánovkovci sú medzi richtármami. V reformácii slovenských miest je v popredí Žilina a stáva sa jedným z prvých slovenských centier obrodého hnutia.

Prvé zákroky proti reformácii podnikol Derssfy, ktorý vyženil Žilinu s Annou Kostkovou. Bol katolíkom, a použijúc zemepanské patrónske právo, vyhnal r. 1579 evanjelického duchovného Lovčániho a rektora akadémie Colacina a obsadil faru katolíckym Danielom Albim. Derssfy však zahrátko zmenil náboženskú príslušnosť, no duchovného nevymenil, avšak po Albiho smrti r. 1595 53-členná deputácia Žilinčanov si vymohla od neho súhlas na obsadenie fary predtým vyhnaným Lovčánim, a tým prevzali správu fary evanjelickí duchovní na dlhý čas.

Vývoj náboženských pomerov nešiel revolučne, naopak, dlho po preniknutí reformácie, i keď už príslušná cirkev vystupuje ako reformovaná, nie veľmi sa odlišuje od tej, ktorá sa pokladá za ortodoxnú. I v evanjelických sboroch sa používajú ornáty, svätia sviatky, odbavujú ceremonie, slúžia omše a používa sa latina. Ani celibát kňazov nie je podkladom pre určenie náboženskej príslušnosti, lebo mnohí ortodoxní správcovia fár sú ženatí. V Žiline bol r. 1503 farárom istý Juraj, ktorý podľa zápisu v žilinskej právnej knihe dal spisať narovnanie „... mezi ctihoným knézem Jiříkem, farárom našim, čo sa dotýče detí jeho z jednej stránky ...“, ktoré ich starý otec vyplácal z dedičstva. Až do konca 16. storočia ani veriaci sa nejako ostro nerozlišovali a všetci sa podkladali za údov jednej cirkvi a odlišovali sa iba rôznosťou náhľadov. Sami vedúci slovenskej reformácie sa obávali konzervatívneho myšlenia veriacich a vedome neodstraňovali obrady naraz a zavádzali novoty len pomaly. Miestami používajú obe skupiny veriacich kostoly spoločne, ba ortodoxný kňaz podáva evanjelikom pod obojím. Ak tvrdíme, že reformácia je skončená v Žiline už r. 1540, nemožno v tom vidieť ustrnutý fakt, lebo len postupne vzniká vedomie reformovaných veriacich, že sú iní ako ortodoxní. V Žiline sa k reformácii hlásil správca fary Ján Barbomus, vymenovaný r. 1540, ktorého

vynali i do Banskej Bystrice, lebo tam už predtým pôsobil ako slovenský kňaz. Po ňom bol vymenovaný za farára vo Wittenbergu ordinovaný Fábry, ktorý nastúpil r. 1544. I ďalší farári boli reformovaní až do roku 1617, s prerušením po zásahu Derssfyho. Farára Tomoteja Lovčániho zasiahol protireformačný krok zemepána Eszterházyho r. 1617, keď ho bol vyhnal z fary a nahradil katolíckym Stankovičom. Rada mesta si však na podklade krajinských zákonov už r. 1619 vymohla obsadiť faru protestantom. Nový protireformačný zásah postihol až farára Eliáša Ladivera, ktorého vyhnali z fary r. 1673 a úrad duchovného zostal neobsadený do r. 1682, keď bola fara znova obsadená Jánom Notitiom, povolaným z vratislavského vyhnanstva. O rok ho však znova vyhnali a až do zvolenia Daniela Krmana r. 1704 Žilina nemala evanjelického duchovného a prakticky obsadenú faru vôbec.

Z organizačného hľadiska treba poukázať na to, že hoci na konci 16. storočia vzniklo presvedčenie náboženskej odlišnosti medzi oboma skupinami kresťanských veriacich, bola tu len jedna organizácia: katolícka cirkev a jej orgány, klérus, ktorý si osoboval plnú právomoc nad evanjelickými sbormi. Krajinské zákony poznali tiež len jednu cirkev a z toho vznikali rozpaky, najmä ak sa biskup pridŕžal prekonaných zákonov. Faktom však je, že do roku 1610 katolícki biskupi vizitovali reformačné obce, potvrdzovali kňazov, evanjelickí veriaci platili katolíckym vrchnostiam poplatky, takže náboženský život bol spletený. Evanjelická cirkev nemala v dôsledku nedostatku vlastnej organizácie ani podmienky rozvoja a medzi jej sbormi bola značná nejednotnosť v obradoch i v dogme. Na Slovensko prenikali i iné reformačné hnutia, medzi sebou často ostro antagonistické, a sám Martin Luther vystríhal trenčianskeho župana Révayho od zwingliánskych bludov. Na ochranu Lutherovho učenia združujú sa kňazi reformačných sborov jednotlivých oblastí do bratstiev — kontubernií. Tak vzniklo r. 1544 z iniciatívy žilinského farára Fábryho hornotrenčianske kontubernium v Žiline, ktoré sa zhodou okolností stalo základom evanjelickej organizácie v Uhorsku.

Tak ako v iných habsburských krajinách, i v Uhorsku chcel panovník pôsobiť rekatolizačne. Feudálne rozdrobenie a turecké vojny mu v tom bránili, až Rudolf II. sa odvážil na pokus potlačiť náboženské slobody a stavovské práva, čo potom vyvolalo Bočkayho povstanie. Toto povstanie úspešne zasiahlo panovníka a donútilo ho na Viedenskom mieri r. 1606 zaručiť náboženskú slobodu v Uhorsku a pripraviť vlastnú organizáciu reformácie. Ba evanjelické stavy si vynutili od panovníka, aby uhorského kráľovského miestodržiteľa mohol vymenovať iba snem z kandidátov, ktorých predložil panovník, a to 2 katolíckych a 2 evanjelických. Takto sa stal palatínom bytčiansky Thurzo. Už r. 1608 boli zvolení evanjelickí duchovní hornotrenčianskeho kontubernia do Žiliny, kde sa uzniesli na proteste proti závislosti evanjelickej cirkvi od katolíckeho kléru. Krátko nato bol za seniora tohto kontubernia zvolený bytčiansky Eliáš Lányi a z jeho popudu zvolal palatín Thurzo r. 1609 do Žiliny synodu evanjelikov celej

krajiny. Nezišiel sa na ňu očakávaný počet delegátov, preto ju zvolal na budúci rok zase do Žiliny. Prebiehala za slávnostných okolností v žilinskom farskom chráme za účasti magnátov, šľachty, zástupcov miest a kazateľov Turkami neobsadeného Uhorska. Na tejto synode z r. 1610, znácej ako žilinská synoda, boli schválené uznesenia, ktoré sa stali základnými zákonmi organizácie evanjelickej cirkvi v Uhorsku. Nimi sa uskutočnila formálna odluka od materskej cirkvi a vytvorila sa superintendentná evanjelická organizácia, podľa ktorej sa Uhorsko rozdelilo na tri správne obvody spravované superintendentami. Všetci tri evanjelickí biskupi boli Slováci, v miešaných rečových oblastiach boli k nim zvolení inšpektori, a to maďarský a nemecký. Iniciátor synody — Lányi — stal sa biskupom superintendentie rozprestierajúcej sa na župy Trenčiansku, Liptovskú a Oravskú. O žilinskej synode, ktorá mala obrovský politický i vieroučný význam, rozpútali sa tlačové polemiky a veľké boje. V nich na oboch stranách vystupovali najvýznamnejší činitelia štátu a cirkvi a jej ohlas prenikol až do zahraničia.

Udalosťami z čias reformácie Žilina získala celouhorský význam, ktorý vrcholí v polovici 17. storočia v oblasti školstva a tlače. Žilinská akadémia sa stáva vyhľadávanou školou a učia na nej vynikajúci učitelia. Z rektorov školy vynikli Juraj a Mojžiš Bánovskovci, Michal Haško Ascanius, neskorší osobný lekár Juraja II. Rákóczyho, žilinský rodák Eliás Ladiver ml., syn žilinského farára toho istého mena, významný filozof a pedagóg, žiak Komenského. Svoje diela sčasti vydal i v Žiline u Dadana, najmä *Sammulae logicae*. Na žilinskej škole pôsobil i druhý syn kazateľa Ladivera, Samuel, tiež významný pedagóg a spisovateľ. Z rektorov vynikol ďalej Ján Hnilicenus z Rajca, doktor filozofie wittenberskej univerzity, autor viacerých filozofických diel. Učenosťou vynikli aj Michal Institoris, magister kieľskej univerzity, ktorý študoval i v Oxforde a Cambridge, Matej Palumbini, ktorého za protireformačných opatrení zo Žiliny vyhnali a ktorý získal doktorát medicíny v Jene, kde i vydal viac odborných diel. Posledným rektorm slávnej školy bol Samuel Negrini, autor filozofických a astronomických diel, ktoré vyšli v Žiline i vo Wittenbergu. Mnohí ďalší rektori a učitelia žilinskej akadémie študovali v Erfurte, Jene a Wittenbergu, takže už sama vedecká príprava učiteľov školy dávala predpoklady pre jej vysokú úroveň. Absolventi akadémie pôsobili v celom Uhorsku, ba i na mnohých učiteľských a kazateľských miestach v českých krajinách. Z nich Ján Prún bol vychovávateľom Juraja Thurzu a ovplyvnil ho pre jeho politickú a náboženskú činnosť. Škola mala čulý styk s inými významnými školami v českých krajinách. Tak rektor Colacinus posiela r. 1576 hromadne žiakov na jihlavskú školu. Mnohí študenti akadémie študovali na pražskej univerzite (Martin Sclavus Žilinský 1575, Ján Mathesius Žilinský 1600, Václav Čičmanský 1583 a iní), takže kultúrny kontakt s českým prostredím stále trvá.

Jednou z najúčinnejších zbraní reformácie a neskôr i rekatolizácie sa stala tlač. Reformácia, prichodiac a nám z pokročilej krajiny, prináša

revolúciu nielen v náhľadoch, ale i prostriedkoch, preto účinne využíva tlačené slovo nevazané hranicami slova kazateľovho. Žilinská reformácia zriadila už v prvej štvrtine 17. storočia tlačiareň v Žiline, v ktorej vyšli modlitby M. Samuela z Dražova r. 1629. I mestská účtovná kniha sa zmieňuje o tlačiarovi, ktorý dal r. 1635 rade mesta kalendár. O tejto tlačiarni sa toho viac nezachovalo. Zistenou tlačiarňou je však tlačiareň Jána Dadana, syna českobratského knaza, ktorý r. 1665 tlačí náboženské knihy. Tlačiareň získala veľký význam za vedenia zakladateľovho syna, Jána Dadana ml., ktorý sa bol priženil do richtárskej rodiny Maluchovcov, a to svedčí o výnosnom remesle. Ján Dadan ml. bol dôkladne vzdelaný, hovoril grécky, latinsky, hebrejsky, nemecky a maďarsky, mal rozhlásadlo v teológii, astronómii a medicíne. Jeho edičná činnosť sa už neobmedzovala len na náboženské tlače, vydával i filozofické diela a kalendáre pre pospolity ľud. O živote a diele Jána Dadana ml. napísal obsiahly nekrológ, vydaný tlačou v Žiline r. 1704, Daniel Krman. Tlačiareň zanikla r. 1717, keď sa v období bezohľadnej protireformácie zemepána Erdödyho odsťahovala zo Žiliny značná časť evanjelických rodín. Tlačiareň bola umiestená v dome na rohu Radničnej a Bottovej ulice, ktorý v tom čase patril cirkevnému dozorcovi Harhovskému.

Prvý sa pokúsil o rekatolizačný zásah Mikuláš Eszterházy, ktorý vyženil Žilinu s Uršulou Derssfyovou. Zakázal Žilinčanom účasť na slávnostnej schôdze evanjelikov v Bytči r. 1617, zriadil katolícku školu a vykázal evanjelického kazateľa Lovčániho, miesto ktorého vymenoval za katolíckeho knaza Stankoviča. Za dva roky si však rada mesta vynútila obsadenie fary evanjelickým duchovným. Týmto opatrením sa začalo nové, nespokojné obdobie v dejinách mesta.

Vôbec 17. a 18. storočie v dejinách Uhorska je plné násilných akcií náboženského charakteru. Náboženské motívy v konaní súčasníkov sú však iba povrhom javov; skutočná náplň udalostí je v boji medzi snahami panovníka, túžiaceho po absolutizme, a obranou feudálnych práv. Na čas boli snahy panovníkove po absolutizme zastavené úspechom Bocskayho povstania, no onedlho sa nazbieralo dosť podnetov pre ďalšie stavovské povstanie Bethlenovo, ktoré zasiahlo i Žilinu, lebo sa bolo rozšírielo po celom Slovensku. Protestantská Žilina uhájila za tohto povstania náboženskú slobodu a občania mesta ubránili sa i proti vojenským útokom. Roku 1620 ohrozilo mesto 2000 kozákov, ktorí tiahli z Poľska do služieb Ferdinanda II. cez Kysuce. Obrana mesta nariadila rozobrať most cez Váh, no kozáci rieku prekročili a obliehali Žilinu. Pre vytrvalú obranu mesta sa obliehanie pretiahlo a kozáci odtiahli. V tom čase, r. 1623, v Olomouci cisárski vojaci zapálili štyroch žilinských občanov ako rebelantov a rade mesta sa ich podarilo vymôcť iba po zložení 40 zl.

V 17. storočí jedno stavovské povstanie nasledovalo po druhom. Hoci sústredená panovníkova moc znamenala v hospodárskom vývoji pokrokový faktor a vzrastajúci kapitál ju potreboval, v Uhorsku sa i mestá z odporu proti rekatolizujúcej a inonárodnej dynastii pridávajú k odbojnej šľachte,

čím nadľho zastavili svoj rast. Žiliny sa veľmi dotklo vyzradenie wesselényiovského sprisahania v r. 1671. Wesselényi bol totiž zemepánom Žiliny, vychádzal veľmi dobre s mestskou radou, pozýval radných na krštenia, pomáhal mestu v procesoch a správal sa tak, že ho nazvali dobrodincom mesta. Sám Wesselényi zomrel krátko pred odhalením sprisahania, avšak ostatných účastníkov dal cisár Leopold I. popraviť a ich majetok skonfiškovat. Žilina pripadla ako konfiškát korune a r. 1672 hl. župan Trenčianskej stolice Illésházy uložil rade mesta odovzdať farský kostol katalíkom. Rada odmietla poslúchnuť tento príkaz práve tak ako úpravu cisárskeho dôverníka biskupa Kollonicha, aby mestská pokladnica vyplácala ročne 200 zl. jezuitským misionárom. Táto revolta nezostala bez ozveny. Veliteľ vojenskej jednotky vyslanej do Žiliny Žirčič r. 1673 vyhnal z fary evanjelického kazateľa, a keď rada mesta odoprela výdať kostol, vylámal dvere na chráme. Po výmene veliteľa posádky nový veliteľ Maršovský zbavil úradu evanjelických radných i mestského notára a vymenoval na ich miesta nových. Nostitius, vtedy diakon v Žiline, bol predvolaný pred bratislavský hrdelný súd a odsúdeniu vyhol len podpísaním reverzu „pro migrantibus“ a musel ísť do vyhnanstva. Žilina musela živiť posádku, ktorá utláčala obyvateľstvo. Roku 1676 prechádzal cez Žilinu generál Caraffa, povestný pôvodca prešovských jatiek, a je zaujímavé, že si vyžiadal potvrdenie mestskej rady o tom, že nespôsobil škody.

Všeobecná nespokojnosť vyvolala však r. 1678 nové povstanie, vedené Tökölyim, ktorý sa zmocnil celého Slovenska. Povstalecká armáda v počte 10 000 mužov, vedená Tökölyim a Petróczim, tiahla cez Žilinu na Prievidzu, kde prepadli majetky Pálffyho, ktorý bol verný cisárovi. Roku 1680 napadlo 3000 povstalcov Budatín a vydrancovalo ho a v tom istom roku pod vedením Tökölyiho prešla cez Žilinu armáda 10 000 mužov doplnená tureckými spojeneckými oddielmi.

Žiline sa za týchto pomerov neviedlo dobre a k tomu r. 1679 bol do Žiliny zavlečený mor, ktorému padlo za obeť 150 občanov. Mesto v tom čase bolo aj vypálené, lebo r. 1678 nešťastnou náhodou vznikol oheň a zachvátil mesto. Žilina vtedy skutočne zhorela do tla, lebo zhorelo všetko, aj kostol a strechy veží.

V tom čase povstalecké jednotky, ktoré sa skladali najmä z okolitých zemanov, bojovali pod mestským praporom. Cisársky generál Schulz r. 1682 vytlačil povstalcov z okolia, pritiahol cez Jablunkovský priesmyk a vyzval radu Žiliny, aby mu pod následkami zničenia mesta dala potravu pre vojsko. Aby napokon bola miera nešťastí dovršená, na pomoc Turkami ohrozenej Viedni r. 1683 prechodilo cez Žilinu od Oravy 20 000 mužov litovskej armády, vedenej kniežaťom Sapieghom; bol to bojový prud armády poľského kráľa Jána Sobieskeho. V tejto armáde boli i tatárske jednotky, takže sa nemožno diviť, že prechodiace vojská Považie spustošili.

Pre cisára a západnú Európu r. 1683 znamenal záchranu, lebo po porážke Tökölyiho pri Bratislave boli Turci, obliehajúci Viedeň pod vedením

vezíra Kara Mustafu, porazení za prispenia poľského kráľa. Tým bola turecká útočná moc natrvalo zlomená a Turci boli postupne vytláčaní z Uhorska.

Pre Žilinu však útrapy neprestali. Cez mesto striedavo prechádzali vojská kurucké i labanské a na jeseň 1683 vracala sa časť poľských vojsk od Viedne Považím. Tento prechod armád trval i r. 1684 a prechádzajúce vojská dokázali spustošiť okolie mesta, takže keď posudzujeme osídlenie podľa zistiteľných pomerov lietavského panstva, na konci 17. storočia bolo vôbec neobsadené 40% sedliackej pôdy a viac ako 50% želiarskych usadlostí.

Hned' po cisárovom víťazstve začína sa utužovanie cisárskej moci a stupňuje sa protireformačný tlak. Rada Žiliny bola r. 1684 povolaná do Bratislavu zložiť sľub vernosti, ktorý vtedy skladali banské i slobodné kráľovské mestá. V ten istý rok uložila kráľovská komora vydať farský kostol katolíkom. Asi po polročných prieťahoch bol kostol skutočne toho istého roku i vydaný. V ňom za pomocí patróna Eszterházyho jezuiti postavili barokový oltár sv. Trojice. Žilina však bola stále protestantská a zrejme ju pokladali za odbojné stredisko luteránov, lebo ostrihomský arcibiskup Szelepcsenyi vo svojom závete z r. 1685, smútiac nad tým, že vrátený kostol nemá veriacich, zriadil základinu pre jezuitský kláštor v Žiline a na tento cieľ venoval výnosný majetok. Jezuiti sa hned' v r. odkazu chceli ujať svojho rekatolizačného poslania, no v Žiline ich prijali tak odmietavo, že nemali kde spať. Keď im poskytla istá vdova prístrešie, museli pod tlakom nahnevaného davu opustiť mesto a ledva sa im podarilo dobehnuť do Budatínskeho zámku. Pod ochranou vrchnosti sa však vrátili, kúpou a konfiškátmi získali postupne na námestí 5 domov, v ktorých zriadili rezidenciu a kostol. Do Žiliny boli zrejme zámerne vysielaní slovenskí a slovanskí členovia rehole, aby mohli účinnejšie rekatolizačne pôsobiť.

Zvláštnu horlivosť v rekatolizácii vyvíjal nový vlastník Žiliny Pavol Eszterházy. Najprv r. 1691 zakázal vpustiť do mesta nového evanjelického kazateľa, a keď sa ten predsa v meste usadil, dal ho zatvoriť na Lietave. Veriaci však nepovolili, preto ich r. 1699 verejne vyzval, aby prestúpili. Ani to nepomohlo a ani jezuiti nevykazovali také rýchle úspechy, ako predpokladal. Preto r. 1701 pozval na urýchlenie rekatolizácie mesta i františkánov.

Vrátený kostol a faru od r. 1685 administrovali jezuiti a pomaly získavali jednotlivých občanov. Zmenené mocenské pomery a oportunizmus boli zrejme dôvodom konvertovaní mestského notára Tamášiho a člena rady Bivolényho, ktorý si vyslúžil i richtárstvo, keď bol odsúdil do lietavského väzenia evanjelického kňaza. Protestantská majorita je však doložená ešte r. 1699, keď katolíkov bolo v Žiline iba 378, kým evanjelici si udržali počet 2304.

Náboženský útlak a represálie dovršené prešovskými jatkami z r. 1687,

odňatie výsad šľachte a jej nespokojnosť, náklady na výživu a samotné rabovanie okupačných vojsk si vynútili posledné mohutné povstanie v Uhorsku, ktoré viedol František II. Rákóczy.

Žilina hrala v Rákóczyho Uhorsku významnejšiu úlohu zatial', kým v nej pôsobil evanjelický kazateľ Daniel Krman, ktorý sa stal superintendantom a bol i osobitným vyslancom Rákóczyho na protestantskom severe Európy. Na počiatku povstania prvým prejavom náboženskej slobody v Žiline bolo pozvanie Krmana r. 1702 za kazateľa. Krman vynikol ako spisovateľ apologetických, politických i príležitostných diel a jeho literárna tvorba má vzťah i k Žiline, najmä tu vydané publikácie, kázeň pri posviacke kuruckých zástav r. 1707 a pohrebný prejav nad hrobom tlačiaru Dadana.

Za rákóczyovského povstania žilinskí veriaci z iniciatívy Krmanovej a odvolávajúc sa na absolútne väčšinu domáhali sa vrátenia farského kostola. Do tých čias Krman kázaval v Ďurišovom dome v Radničnej ulici č. 37, kde na prízemí vo veľkej miestnosti ešte začiatkom tohto storočia bolo vidieť kancel'. Ked' žilinskí evanjelici potrebovali tento dom na umiestenie školy, vystavali si r. 1704 z výnosu zbierky drevenú modlitebňu na mieste kde bol neskôr zriadený cintorín na ceste Na Bôrik. Rok nato vyslali k jezuitom splnomocnencov, aby žiadali vydanie kostola, pričom sa opierali o snemové zákony a Derssfyho patrónske opatrenia z r. 1595. Po neúspechu výzvy obrátili sa priamo na snem, ktorý za Rákóczyho účasti ešte r. 1705 nariadił evanjelikom výdať kostol, školu i pozemky patriace fare. Boli vyslaní osobitní komisári, ktorí mali vykonať odovzdanie v Žiline a v niekoľkých susedných obciach. Komisári pod tlakom rôznych zásahov jezuitov odkladali výkon snemového uznesenia, preto obyvateľstvo Žiliny, demonštrujúc na námestí, žiadalo kostol ihneď výdať. Kostol bol i vydaný, pričom došlo k rôznym výtržnostiam, ktorými obyvateľstvo reagovalo na násilné rekatolizačné opatrenia. Odovzdanú školu dav vydrancoval, v kostole porobíjal obrazy a napokon predviedol procesiu, ktorou zosmiešňoval katalícke obrady. Evanjelici držali kostol iba krátko. Roku 1708 po obsadení Žiliny cisárskymi vojskami vynútili si jezuiti kostol výdať. Evanjelici sa vrátili do drevenej modlitebne, používali ju niekoľko rokov, až ju r. 1717 zemepán Erdődy dal zbúrať.

Do formálneho vzdania sa povstalcov prebiehali po Považí vojenské akcie, z ktorých porážka kurucov pri Trenčíne r. 1708 ukázala osud revolúcii. V Žiline sa striedali vojenské jednotky, jedni vytláčali druhých. To dalo podnet cisárskemu generálovi Ebergényimu r. 1708 dať opevniť mesto valmi a hroblami. Zrejme staré hradby boli zanedbané a neposkytovali ochranu. Na všetky tieto akcie doplácalo mesto a vtedajšie zápisu obsahujú sťažnosti radných i pisárov nad vynútenými poplatkami. Cisárské vojsko usadené v Žiline dopúšťalo sa rabovačiek, takže nemohli byť ani jarmoky, lebo vojací sedliakov prichádzajúcich na jarmok Oberali. Napriek okupačným opatreniam vtrhli kuruci niekoľko ráz do mesta, odvliekali radných, za ktorých musela rada mesta zaplatiť výkupné, v jednom prípade až 910

Väčší oddiel povstalcov obsadil mesto, vyraboval ho a opustil až po uplatení výpalného. Pomery sa konsolidovali až po kapitulácii, no až ešte po nej, r. 1712, dovolil Ebergényi zbúrať valy.

Hned po potlačení rákóczyovského povstania r. 1712 prechádza Žilina v rukou Erdödyho. Ten začal tvrdo uplatňovať svoje postavenie zemepána a vystúpal proti protestantom prísne nariadenia. Nielenže neboli dovolené vyučujúce zakázal žilinským evanjelikom, ktorých bola stále prevažná väčšina, chodíť na bohoslužby do Bytčice, kde pre evanjelickú náboženskú menšinu zemepána bolo dovolené kázať a vykonávať i obrady. Zakázaný bol i súkromný výkon náboženstva a r. 1718 povolil nitriansky biskup, Karol Erdödy, jezuitom robiť domové prehliadky a pátrať po zakázaných knihách, ktoré prenikali i zo zamoravských krajín cez Kysuce. V r. 1731—32 pôsobili jezuiti ako preventívni cenzori v Žiline.

V tomto čase zemepánskou starostlivosťou boli vybudované dve protireformáčne centrá v Žiline — kláštory jezuitov i františkánov. Jezuiti pôsobili zo svojho sídla, ktoré zriadili v občianskych domoch na námestí. Keď ich postavenie natol'ko upevnilo, že vlastnili celé obce s poddanými, majetkami, mlynmi a inými právami, mohli sa r. 1750 pustiť do stavby rezidencie a kostola. Rezidenciu so školami vystavili postupne. Rezidencia vo fronte námestia bola iba poschodová a spolu s kostolom baroková. Stavbu kostola nedokončili, lebo r. 1773 pápež pod tlakom verejnej mienky Európy jezuitskú rehoľu rozpustil. Žilinská rezidencia mala významnú knižnicu, ktorá bola po zrušení kláštora rozobratá; budovu kúpil obchodník s vínom. Druhé poschodie kláštora pochodzi až z r. 1830 po zriaďovaní sirotinca. Pod kláštorom, hlboko do námestia, nachodí sa katakombe pohrebisko, kde sú hraby niekoľkých desiatok príslušníkov rehole. Tieto krypty s rozsiahlymi podzemnými chodbami vznikli pred postavením rezidencie, keď jezuiti nemohli svojich rehoľníkov pochovávať na verejných cintorinoch z obavy pred hanobením hrobov.

Druhým centrom protireformácie bol kláštor františkánov. Pozval ich r. 1701 zemepán Eszterházy. Došli však až r. 1704, ubytovali sa na námestí a zriadili v jednom z domov kaplnku i kláštor (rohový dom sprava od sirotárskeho kostola). Stavbu terajšieho kláštora začali r. 1723, keď poskytli značný dar 7000 zl. od moravskej barónky Skidinskej. Kostol i kláštor, pôvodne jednoposchodový, boli barokové. Inak rozmach barokovej dekoratívnosti v žilinských chrámoch umožnil poľský šľachtic, knieža Sangha, ktorý ušiel z Poľska pri jeho prvom delení r. 1772 a usadil sa v Žiline. Zanedlho však zomrel. Vo svojom závete venoval medziiným prebývajúcim z troch žilinských kostolov po 10 000 poľských zlatých, z ktorých využili jezuitský kostol a všetky tri kostoly vyzdobili bohatým barokovým výkusom.

Obe stavby kostolov a kláštorov sú pamätkom víťaziacej rekatolizácie, pretože tak ako baroková socha Immaculaty na námestí, odhalená r. 1738. Sochu má latinský nápis s chronostikonom tohto znenia: „Na pamäť Panny,

postavené dobročinnosťou boha, grófa a rady". Floriánsky motív stípa, zhotovený plynkým reliéfom, mal chrániť pred požiarom. Na päte podstavca je neskorší slovenský nápis z r. 1852, ktorý hľásia, že pôvodný lesk soche vrátil nitriansky kanonik Juraj Tvrď.

Jedným z významných prejavov rekatolizačného pôsobenia jezuitov a neskôr františkánov bolo vedenie gymnázia, založeného r. 1691. Gymnázium sa postupne budovalo v jezuitskej rezidencii. Po jej zrušení postavili pre gymnázium prízemnú budovu, ktorá stála na mieste dnešnej budovy KNV, a zverili ho františkánom.

Erdödymu, jezuitom i františkánom sa násilnými i špirituálnymi opatreniami podarilo dosiahnuť to, že r. 1730 bolo v Žiline už iba niekoľko protestantov. Mnohé rodiny zotrvačali na svojom náboženskom presvedčení a vysľahovali sa z mesta ta, kde bol znesiteľnejší náboženský režim.

Po potlačení posledného uhorského odporu proti centralizujúcemu a rekatolizujúcemu panovníkovi nastáva všeobecný úpadok. V Žiline upadá remeselná výroba, či už ako následok vysľahovania remeselnických rodín, alebo pre nedostatok konzumentov, lebo sociálne postavenie sedliackeho okolia mesta je veľmi ľažké. Zvyšky remeselníkov v Žiline prechádzajú k obrábaniu pôdy a vývoj mesta sa zastavil skoro na dve storočia. Vojnové udalosti a hospodárske pomery prejavili sa na začiatku tohto úpadkového obdobia i na zdravotnej situácii. Mor r. 1710 v Žiline skosil 230 občanov a r. 1713 ich na túto chorobu zahynulo 300. V prípade morovej nákazy z r. 1710 zišla sa mestská rada na framborských poliach pri pramene (za terajším OÚNZ), aby prerokovala protimorové opatrenie. Zdá sa, že podľa vtedajšieho nazerania jedným z nich bolo, že Barboru Mikundovú, ktorá vraj viedla život mravne pohoršlivý, odsúdili na smrť a popravili na tom istom mieste.

Týmto sociálnym a mravným úpadkom sa končí obdobie tvrdého odporu domorodého obyvateľstva, ktoré tvorí ľažký, ale hrdý úsek žilinských dejín.

POUŽITÁ LITERATÚRA

- Archív mesta Žiliny, listinný materiál z r. 1521—1740 vo výťahu A. Stranovského z r. 1947
- Bokes F., *Dejiny Slovákov a Slovenska*, Bratislava 1946
Csáka, *Zsolnai kir. gymnáziumnak értesítője 1895—1896*
Dejiny Slovenska — tézy, SAV, Bratislava 1955
Holuby L., *Stručný nástin dejín starobylej cirkve ev. a. v. žilinskej*, Budapest 1910
Houdek I., *Cechovníctvo na Slovensku*, Turč. Sv. Martin 1943
Chaloupecký V., *Kniha Žilinská*, Bratislava 1933
Janšák Št., *Slovensko v dobe uhorského feudalizmu*, Bratislava 1932
Kavuijak A., *Lietava*, Turč. Sv. Martin 1948
Krman D., *Kniha života žilinského knihtlačiara Dadana*, Žilina 1704
Lombardini Al., *Stručný dejepis slobodného mesta Žiliny*, Turč. Sv. Martin 1874
Lombardini Al., *Žilinská tlačiareň*. Tovarišstvo II, Ružomberok 1895
Naše národní minulost v dokumentech I, Praha 1954
Paska I., *Zsolnai plébánia templom egykor és most*, 1884

- Radványi M., *Zsolna szabadalmas város*, Zsolna 1911
Rupčák L., *Prehľad dejín knihtlače na Slovensku*, 1948
Rossa G., *Zsolna*, 1914
Rybánek Fr., *Slovník k Žilinské kníze*, SAV, Bratislava 1954
Červald, *Žilina, stredisko severozápadného Slovenska*, 1937
Bazinek Fr., *Budatýn čo hrad*. Tovarišstvo II, Ružomberok 1895
Tomáš, *Dejiny uhorského kapitalizmu*, Tatran, Bratislava 1949
Varsik Fr., *Husiti a reformácia na Slovensku do žilinskej synody*. Sborník Fil. fak.
Univ. Komenského, Bratislava 1932